

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію доцента кафедри англійської філології
факультету іноземної філології
Запорізького національного університету
Козлової Тетяни Олегівни

«ІКОНІЧНІСТЬ У ЛЕКСИЦІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ»
(Запоріжжя : Кругозір, 2015. — 640 с.)

Системне дослідження мовних явищ на синхронічному рівні є неможливим без діахронічної перспективи, оскільки моделювання динаміки регулярних мовних змін, спостереження над квалітативними та квантитативними показниками під час становлення та закріплення мовних одиниць у конкретному соціокультурному середовищі вимагає врахування цілої низки лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Існування мов у полікультурному просторі визначається передусім створенням особливого універсального коду, який дозволяє говорити про існування закономірностей на різних мовних рівнях та спирається на антропоцентризм як базовий принцип осягнення світу людиною, її мислення.

Рецензована монографія побудована на синергетичному принципі, міждисциплінарному підході до досліджуваної проблеми, оскільки пропонує дослідження іконічності в лексиці індоєвропейської прамови на засадах класичної лінгвістики, семіотики та культурології.

Панорамність та масштабність здійснених спостережень створюється залученням значної кількості мов, факти з яких було використано для унаочнення зроблених висновків, наявністю ретельно паспортизованих прикладів, дібраних з численних лексикографічних джерел, зокрема етимологічних, теоретичних розвідок та енциклопедичних джерел. Об'єктивність та вірогідність результатів дослідження забезпечується детальним аналізом емпіричного матеріалу та врахуванням фактів із мов різної структури.

У цій праці авторка досліджує іконічні формально-змістові кореляції в лексиці індоєвропейської прамови. Авторка зазначає у вступі, що використовує матеріали реконструйованих мов, зокрема, індоєвропейської прамови, але не ставить за мету верифікацію семантичної, фонологічної, морфологічної реконструкції лексичних одиниць, враховуючи «недосконалість реконструкцій та наявність розбіжності в наявних концепціях» (с. 19).

Оскільки методологічно робота спирається на значний інструментарій методів лінгвістичних досліджень (наприклад, лінгвістичної типології, порівняльно-історичного методу, зіставного методу, структурного методу тощо), використовує надбання семіотики, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, культурології, етнолінгвістики, можна говорити про її комплексний характер.

Теоретичне підґрунтя цієї роботи становлять авторитетні закордонні та вітчизняні видання, зібрані й системно пропрацьовані (952 джерела), до цього долучається перелік довідкової літератури та ілюстративних джерел. Список використаної літератури загалом вражає: він містить 1238 джерел. Роботу супроводжують також покажчик мов і діалектів (с. 540-557) та численні Додатки (с. 558–638).

Текст роботи відзначається конкретністю, прозорістю подання матеріалу, високим рівнем лінгвістичної компетенції авторки, що продемонстровано вже у Вступі до монографії (с. 13-20), який коротко підсумовує наявні погляди на теорію іконічності.

Детальніше огляд теоретичних надбань з досліджуваного питання за хронологічним принципом від Античності, Середньовіччя і до Сучасності представлено у **Першому розділі монографії «Теорія іконічності: історія і сучасність»** (с. 22-174). Авторка розглядає основні лінгвофілософські концепції вмотивованості зв'язку позначувального і позначуваного, вербальні та невербальні маніфестації іконічності. Спростовуючи аксіому довільності мовних знаків (с. 29), авторка аналізує різні теорії мовних знаків та звертає увагу на ті, що висвітлюють умотивованість мовних знаків (наприклад, положення теорії Платона (с. 29-30), теорії існування «світу речей», наводить дуже красномовні приклади спорідненості між топографічними об'єктами та природними реаліями, відповідно віддзеркаленими в топоніміконі різних мов (наприклад, назва гавайського вулкану Даймонд-Гед, яка буквально означає «гребінь тунця», с. 45-46), аналізує культурні артефакти, символи.

Навіть ілюстрація на обкладинці монографії не є випадковою, продемонстрований на ній *Сонячний візок* – мініатюрна скульптура епохи бронзової доби (XVIII-XVII ст. до н.е.) є унаочненням різних можливостей інтерпретації іконічного знаку. Для тих, хто не володіє культурним кодом відповідного територіального ареалу і не знає, що ця скульптура втілює давні уявлення індоєвропейців про хронотоп Всесвіту, він навіть може бути позбавленим знакової функції, в інших випадках зазначена скульптура може функціонувати як індекс, іконічний знак, іконічний символ, який ґрунтується на локативно-темпоральних співвідношеннях (с. 66-67).

У процесі міркувань щодо наявних теорій іконічності авторка вдається до розгляду дуже важливих дихотомічних концептів «верх-низ», «світло-темрява» тощо (наприклад, с. 67), аналізує такі вербальні маніфестації іронічності, як звуконаслідування (наприклад, с. 71-73), синтагматичне членування (с. 81-84), різні моделі порядку слів (с. 89-91). Особливу увагу приділено редуплікації та її структурним типам, чинникам, які впливають на її формування та розвиток, прояв ознак аугментативності та демінутивності (с. 94-137). Надзвичайно цікавими є спостереження невербальних проявів іконічності, мови жестів (с. 150-162). Врешті авторка розглядає вияви іконічності на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності й еволюції мови (с. 162-168) та іконічність у контактних мовах (торговельних жаргонах, піджинах, креолізованих мовах (с. 168-174)). Варто зазначити, що під час викладення різних теорій, концепцій іконічності в мові та культурі, авторка підходить до осмислення теоретичного матеріалу досить критично, аналітично, чітко вказує на релевантність чи іррелевантність тих чи інших постулатів для представленої роботи.

Другий розділ монографії «Структура слова в індоєвропейській прамові» присвячено фонологічним та морфологічним особливостям праіндоєвропейських одиниць, які, на думку авторки, є умотивовані змістом (див. також *Mayerthaler W. Ikonismus in der Morphologie*, 1980). У цьому розділі розглянуто фонологічну типологію індоєвропейської прамови (с. 179-193), визначено комбінації диференційних ознак фонем (с. 194-195), подано концепцію В.В. Левицького щодо взаємозалежності частотності та семантичного потенціалу фонем в індоєвропейській прамові, розглянуто їх класифікацію за семантичними класами (с. 196-201). Не підлягає сумніву той факт, що ці підрозділи будуть особливо корисними для викладачів та аспірантів, студентів, які працюють у межах діяхронної лінгвістики, викладають / слухають курс з «Історії іноземної мови», оскільки структура праіндоєвропейської лексики є витокком усіх подальших фонологічних, морфологічних, семантичних змін у мові, їх дивергентного розвитку та становлення на «типологічній, соціолінгвістичній мапі» мов світу. На підтвердження своїх думок авторка наводить та аналізує значну кількість виокремлених ізоглос (с. 201-210), розглядає варіативність їх маргінальних консонантних складників залежно від артикуляційної

ознаки (с. 215-217), вказує на основні модифікації кореня в індоєвропейській мові та її залежність від ступеня узагальненості значень (с. 217-238).

Як було вже зазначено у Вступі монографії, певні проблеми викликає семантична реконструкція етимонів, про що авторка говорить у підрозділі 2.3.1 (с. 238-249). Найбільшу зацікавленість викликає частина розділу, де підсумовуються результати дослідження тематичної орієнтації лексики (див. таблицю 2.8., с. 249). Небезмежний за обсягом лексичний склад реконструйованих етимонів індоєвропейської мови (близько 2000 лексичних одиниць) дозволяє виокремити сфери максимальної концентрації праїндоєвропейської лексики, які авторка також пояснює, виходячи з особливостей сформованої у праїндоєвропейців мовної картини світу (наприклад, значна кількість етимонів стосується сфери «Фізичних дій та матеріалів», що пояснюється креативним характером діяльності людини на початку становлення мовного соціуму). Слід зауважити, при цьому дії поєднання та роз'єднання набувають пріоритетного значення, що є суголосним тому факту, що принцип аналізу та синтезу є базовим для мисленнєвої діяльності людини (див. *Materynska O. Typologie der Körperteilbenennungen*, 2012; *Materynska O. Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich*, 2014). Авторка приділяє увагу синкретизму значень коренів (с. 264-271) та визначає основні типи синкретемії на підставі класифікаційних концептуальних зв'язків (с. 271-307), фокусує увагу на відношеннях партонімії, гіпо-гіперонімії, таксономічних відношень у мові взагалі.

Тут хотілось би більш чіткого розмежування відношень між частиною та цілим (партонімії, меронімії) та посесивних відношень (про це йдеться також на сторінці 86), родо-видових відношень, про що вже багато написано (*Heine B. Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalisation*, 1997; *Górska E. On partonomy and taxonomy*, 2003; *Moltmann F. Parts and wholes in semantics*, 1997; *Материнська О. В. Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов*, 2012), визначення причин порушення принципу транзитивності в певних видах меронімічних відношень (див. *Cruse D. A. On the Transitivity of the Part-Whole Relation*, 1979; *Brown C. H. Paradigmatic Relations of Inclusion and Identity II: Meronymy*, 2002). Можливою видається також більш уніфікована класифікація виокремлюваних синкретем, які часто апелюють до різних тематичних груп меронімів та засвідчують стандартні моделі метонімічних та метафоричних трансформацій змістового плану (с. 272-273; 286-287 та ін.).

Ілюстративними прикладами слугують найважливіші базові групи лексики індоєвропейської мови, наприклад, найменування артефактів, частин тіла, терміни спорідненості тощо.

Третій розділ цієї монографії «Роль іконічності у формування праїндоєвропейських етимонів та їх рефлексій» узагальнює висновки щодо корелятивних відношень між формальним планом вираження та змістовим наповненням мовного знаку. Розроблено класифікацію формально-змістових фігур, які сформувалися в межах реалізації іконічного принципу «спільна форма: спільний зміст» (с. 314-328), «варіативність форми: варіативність змісту» (с. 328-332) тощо, аналізуються причини та закономірності чергування голосних як засобу експлікації змістової ознаки «збільшення / зменшення» (с. 332-357).

Про когнітивну цінність іконічного знака свідчить звуконаслідувальна редуплікація (с. 371), особливо влучно авторці вдається це продемонструвати на прикладі назв спорідненості, які в індоєвропейській мові утворювалися на базі дитячих слів, ці спостереження дозволяють зазирнути в давню лабораторію становлення цієї чи не найбільш значущої для людини ділянки її лексику (с. 378-388).

Наступним прикладом значення іконічності під час становлення граматичної системи праїндоевропейської мови є редуплікація дієслів у праїндоевропейській та готській мовах, яка є хрестоматійною частиною вивчення історії мови, але ще не була розглянута з позицій теорії іконічності (с. 388). Авторка досліджує а/симетричність структури індоевропейських коренів (с. 395-399), розкриває свої погляди на напрямок еволюції мови в межах виокремлення історичних ізоглос *кентум* і *сатем* в індоевропейських мовах (с. 399-407).

Вагомим для вивчення принципів формування мовної картини світу в давніх мовах є підрозділ 3.7. (с. 408-428), у якому на матеріалі давньоісландської мови простудійовано роль формально-змістових імплікацій в організації мовної картини світу (с. 408). Для цього авторка вивчає, з яким комплексом значень співвідносяться анлаутні консонантні сполучення *gn-*, *kn-*, *hn-* у давньоісландській мові (с. 410), піднімає міфологічні та космологічні уявлення давніх германців, відбиті в давньоісландській поезії, давньоісландському епосі, у легендах та віруваннях давніх германців загалом (наприклад, с. 417, семантична кореляція між звукосполученням *hn-* та семантичною лінією «низ-морок, темрява, туман – підземне царство», уособленим жіночим творінням *Ніфльхейм*).

Висновки та узагальнення, подані на сторінках 429-439, підводять підсумок під цією фундаментальною роботою, виконаною на високому дослідницькому рівні, яка є результатом тривалої наполегливої праці, збору даних, аналізу численних мов та їх фактичного матеріалу. Оперуючи фактами, що демонструють окремі явища різних мовних рівнів, авторка виводить теорію іконічності на новий рівень інтерпретування, що робить цю розвідку безперечно актуальною та важливою для академічної спільноти.

*Доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
з німецької мови Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

О.В. Материнська